

KİTAP TANITIMI/Book Review

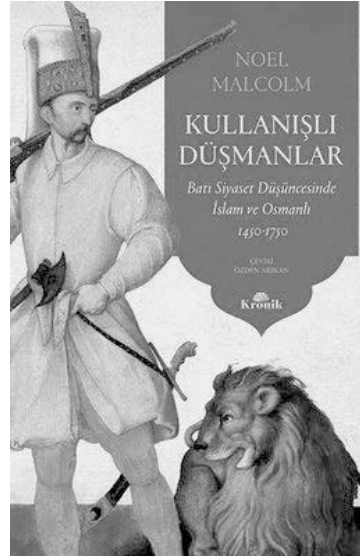
Kullanışlı Düşmanlar: Batı Siyaset Düşüncesinde İslam ve Osmanlı 1450-1750

Noel MALCOLM

İstanbul, Kronik Kitap, 2024

Deniz KUNDAKÇI*

11 Eylül 2001’de radikal cihatçı gruplar tarafından “İkiz Kuleler” olarak adlandırılan New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’ne yönelik saldırılar sonrası, dünya yeni bir paradigma değişiminin eşliğindeydi. Saldırıların ardından, köktenci kimliklere sahip olmakla suçlanan kişiler, Batı’da kaygıya eşlik eden belirsizlik ve yoğun bir güvenlik arayışının sorumlusu haline gelmişlerdi. Sosyal bilimciler mevcut durumu, giderek zayıflayan ideolojik bağlar ve gerileyen sınıfsal ilişkilerin yerlerini kültürlerin kendi içindeki kimlik farklılıklarına bıraktıkları şeklinde yorumladılar. Bununla birlikte Samuel Huntington gibi bazı teorisyenler ise İslam ve Batı dünyası arasındaki



* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, dkundakci@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7331-5682.

muhtemel çatışma noktalarını ön plana çıkartarak, süreci “medeniyetler çatışması” kavramıyla analiz etmeye çalıştı (Huntington, 2015, s. 315, 406).

Noel Malcolm, 11 Eylül saldırılarından çok kısa bir süre önce, henüz İslam ve Batı medeniyetleri üzerine bitip tükenmeyen kültürel tartışmaların popülerlik kazanmadığı bir tarihte, Şubat/Mart 2001’de, Oxford Üniversitesi’nde siyaset düşüncesi üzerine bir dizi seminer vermişti. O sıralar kimsenin ilgisini çekmeyen seminerlerin konusu ise, İslam dünyası hakkında Batı’da hâlihazırda geçerli söylemlerin çok uzun ve karmaşık bir tarihe dayandığı iddiası üzerineydi. Malcolm, seminer ve notlarını 11 Eylül sonrası tartışmaların soğumasını beklemesiyle ancak 2019’da bir kitap haline getirebildi.

Noel Malcolm, *Kullanışlı Düşmanlar: Batı Siyaset Düşüncesinde İslam ve Osmanlı 1450-1750* adıyla yayınlanan bu kitabında, Batı’nın İslam dünyasını Osmanlı özelinde nasıl algılamış olduğunu sorgulamaya açmıştır. Eserde, “Batı” kavramı ile kastedilen esasında Batı Katolik Hıristiyanlığı ve onun egemen anlam perspektifidir. Eserde kronolojik olarak ele alınan 1450-1750 arası dönem ise, Batı’da güvenlik endişelerinin zirveye ulaştığı İstanbul’un fethi (1453) ile başlayan ve Montesquieu’nün Doğu “despotizmi” üzerine yazılar kaleme aldığı *Kanunların Rubu Üzerine* (1748) adlı çalışmasıyla tamamlanan bir dönemi vurgulamak amacıyla kullanılmıştır.

Sözü edilen çalışmanın ilk bölümü şu cümle ile başlar: “29 Haziran 1453 sabahı Venedik’e ulaşan bir gemi, Konstantinopolis’in Osmanlı Sultanı II. Mehmed tarafından fethedildiği haberini getiriyordu.” Venedik’ten gönderilen haberler vasıtasıyla felaket haberinin Roma ve Papalığa ulaşması ise, sekiz günlük ek bir gecikmeyle, 7 Temmuz 1453 tarihini bulmuştur. Kentin gerçekte 29 Mayıs’ta düştüğü hatırlatılacak olursa, fetih haberinin Avrupa’da neredeyse bir ayı aşkın bir süre sonra duyulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Malcolm’un kitapta sunduğu anlatıdan hareketle, olayın Batı dünyasında yaratmış olduğu tahribatın büyüklüğü ve birçok hükümdarda keder ve umutsuzluk duygularıyla karşılandığı görülmektedir. Öte yandan Batı’da kent’in düşmesi nedeniyle ortaya çıkan tepkiler, iki genel yorum üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, Batı’nın kendi dinsel doktrini üzerinden yapılan bir tür mantığa büründürme çabasını yansıtırken; ikincisi ise Osmanlı’nın (yani ötekini) bilinmezliğinden kaynaklanan ön yargılı birtakım değerlendirmeleri yansıtmaktadır. **Eserin ilk dört bölümünde bu tartışmaların ön plana çıktığı görülmektedir.**

Batı’da, Konstantinopolis’in fethine ilişkin mantığa büründürme çabalarının temelinde, Ortodoks Yunanları suçlama stratejisi bulunmaktadır. Yunanlar, 11. yüzyıldan itibaren Kilise içindeki bölünmenin temel sorumlusu olarak görüldük-

leri için bu askeri felaket aslında onların Tanrı'nın sopasını yiyip, cezalandırılmış oldukları şeklinde yorumlanmıştır. İlahi güç, Ortodokslara terbiye edici ve ibretlik bir ceza keserken, Osmanlılar ise bu cezanın yerine getirilmesine aracılık eden bir tür “musibet” olarak itham edilmiştir. Bu şekildeki bir teolojik yorum sayesinde, Konstantinopolis'in düşüşü karşısında yaşanan moral ve askeri hayal kırıklığını hafifletmek için küçük de olsa bir teselli arayışına gidildiği görülmektedir. Neticede sonuç ne kadar menfi olsa da, Tanrı kelamının bu işte bir payının olduğuna inanılmış olması, mevcut tabloyu Katoliklerin gözünde daha çekilir kılmaktadır.

Malcolm'un analizlerinden hareketle Batı'daki diğer bir tutumun da, “barbar”, “vahşi (saevi)” ve “canavar (immane)” yakıştırmalarıyla anılan Türkler hakkında yeterince bilgi sahibi olunmamasından kaynaklanan belirsizlik havasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla fethi takip eden on yıllar boyunca Türklerin hangi soydan geldikleri konusunda ciddi tartışmalar boy göstermiştir. 15. ve 16. yüzyılda Silvio Piccolomini, Nicolo Sagundino ve Paolo Giovio gibi Batı'nın önde gelen tarihçileri tarafından dillendirilen argümanlardan en önemlisi, Türklerin yaşantı ve askeri görünüşleri itibarıyla İskitlerden gelmiş oldukları yönündedir. Tartışmaya açılan diğer iddialar ise, Türklerin Hunlar veya eski Troyalıların soyuna dayandıkları fikridir.

Batı, Osmanlı yayılması karşısında Türklerin tarih ve kökleri hakkındaki tartışmalardan tamamen kopmamış olmakla birlikte, bir sonraki adımda Türklerin kültürel ve askeri özelliklerini gözlemlemeyi kendisine vazife edinmiştir. Söz konusu gözlem ve incelemeler arasında en ilgi çekici olanı ise Türk piyade orduları olan “Yeniçeriler” hakkındadır. Malcolm'a göre bu ordu teşkilatlanmasının başarılarının askerlerin himayelerine göre değil de, meziyet ve yararlılıklarına göre terfi edilişlerinden kaynaklandığının anlaşılması, öfkeyle karışık bir hayranlıkla ele alınmıştır. 1560'ta tarihçi Francesco Sansovino, Osmanlıların askeri disiplin, itaatkârlık ve başarıları açısından Roma'nın takipçisi olduğunu ifade etmektedir. Bu Batılı tarihçinin gözünde Osmanlı askeri inanılmaz derecede itaatkâr; sıkı talimler sayesinde zorlu şartlar altında dahi mukavemeti yüksek ve tehlike anında bile karmaşaya izin vermeyecek derecede disiplinlidir. Öte yandan günümüzdeki muteber kaynaklarda da Yeniçerilerin kışla hayatı ve asker ocağının talim ve terbiyesinin meşakkatli sürecinin benzer anlatılarla dile getirildiği hatırlatıldığında (Koçu, 2022, s. 118-120); Batılı yorumcuların ne kadar isabetli gözlemler yaptıkları anlaşılmaktadır.

Beşinci bölümde; Malcolm, Batı'nın Sultan Selim ve Kanuni zamanında Osmanlı'yı nasıl değerlendirmiş olduğuna ilişkin bazı bilgileri paylaşır. Söz gelimi 1509'da Venedik içindeki ses getiren tartışmalardan birisi de, güçlü bir orduya

sahip olan Osmanlılardan 15-20 bin kişilik bir ordu kiralanmasının doğru olup olmayacağı hakkındadır. Diğer taraftan Venedik için ciddi bir itibar kaybına yol açacağı düşüncesiyle bu talepten son anda vazgeçildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Machiavelli'nin *Prens* adlı başyapıtına aşına olan sıradan bir okuyucu, İtalyan politik yazınının birçok tarihi tecrübeden ders çıkartarak paralı askerlere şiddetle karşı çıkmış olduğunu anımsayacak olursa, Venedik'in bu tarz bir girişimden neden vazgeçmiş olduğunu daha net bir şekilde değerlendirebilir (Machiavelli, 1994, s. 86-95).

Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerde; yazar, Batı'da Osmanlı'ya bakış konusunda 16. yüzyılda önemli bir paradigma değişikliğine gidildiğini ve Osmanlı'nın sadece salt bir “düşman” olarak değil, aynı zamanda “kullanışlı bir düşman” kategorisinde ele alınmaya başladığını alıntılar. “Övgü ile utandırma” olarak adlandırılan bu sistematik ve yeni yaklaşım değişikliğine göre, bir yandan Osmanlı kurumsal devlet yapısının barındırdığı meziyet ve olumlu yönlerine övgüler düzülürken; diğer yandan da Batı'da benzer niteliklere sahip yapıların bulunmaması utanç gerektiren bir mesele olarak masaya yatırılır. Bu süreçte paradigma değişikliğini kolaylaştıran etmenlerden birisi de, Batı'daki seyyahların Osmanlı ülkesine seyahat etme olanaklarının artmış olmasıyla açıklanır. Bilinmezliğin tetiklediği güvenlik kaygısı, Batı'da yerini zamanla merakla karışık bir tutuma bırakmıştır. Bu bağlamda çalışmada sırasıyla, Jean Bodin'in Osmanlı'nın askeri örgütlenmesi ve görevlilerin yükselmesindeki liyakat ve meritokratik niteliklerine ilişkin, Machiavelli'nin Osmanlı yönetim yapısının özelliklerine dair ve nihayet Thomas Campanella'nın Osmanlı toplum modeli hakkındaki değerlendirmeleri tartışmayı zenginleştirir.

Malcolm, **dokuzuncu bölümden** eserin sonuna kadar, yer yer farklı konuları ele almaya çalışsa da, özellikle “despotizm” başlığına münhasır bir önem atfeder. 17. yüzyıla doğru hızla ilerlerken Batı'nın gözünde Osmanlı devlet, toplum ve askeri yapısının belli birtakım özellikleri hala taklit edilmeye layık görülse de, bu tarihlerde artık Osmanlı'ya ilişkin olumlu imajın genel olarak tersine dönmeye başladığı gözlemlenir. Osmanlı idaresinin kendine has doğasından kaynaklanan mutlak ve tekelci iktidar anlayışı eleştirel bir şekilde anlatılır.

Batı'nın bir bütün olarak Doğu toplumlarını ele alış tarzındaki klasik anlatı, şüphesiz Herodotos ve Aristoteles'e kadar geri götürülür. Hatta Herodotos'un *Tarih (Historiae)* adını taşıyan başyapıtı, Batı'nın kendisini Doğu üzerinden tanımlama girişimlerinin ilki olarak okunabilir. Herodotos bu eserinde Asya'da yaşayan uygarlıkları, [istilacı] “barbar” olarak adlandırmıştır (Herodotos, 2017, 8.24, s. 37). Aynı şekilde Aristoteles de, Asyalılar ve Barbarların, Yunanlardan daha köle ruhlu

olduğunu ifade edip, onların despotik bir idareye eğilimli olduklarını vurgulamıştır (Aristotle, 1995, 3.14, s. 19-21). Batı'da 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ve sultanlarının değerlendiriliş biçimleri esasında bu klasik anlatıdan çok da farklı bir şekilde ele alınmaz. Osmanlı devlet idaresinden bahsedildiği zamanlarda çoğunlukla, keyfi ve özgürlük tutkusundan yoksun anlamlarına gelen *despoticus* sözcüğünün de birlikte kullanıldığı göze çarpmaktadır. Malcolm'a göre, Osmanlı Devleti Batı'da giderek askeri bir tehdit unsuru olmaktan çıktıkça, onun idari ve toplum yapısına ilişkin olumsuz yakıştırmalar giderek artmaya başlamıştır. Bu başlıkta kitapta yapılan değerlendirmelerden en ilgi çekici olanı ise, Osmanlı aile hayatı ile despotik yakıştırmaları yapılan bu idare biçimi arasında ciddi bir ilişki bulunduğuna dairdir. Buna göre Malcom, geleneksel Batı düşüncesinde, Osmanlı'da kadının özel alana hapsedilmesi ve özgürlükten mahrum bırakılması ile despotizmin politik idealleri arasında çok yakın bir irtibat kurulduğunun altını önemle çizer.

Toparlamak gerekirse, Malcolm'a göre, İstanbul'un fethiyle birlikte Batı için giderek daha görünür ve büyük bir tehdit unsuru halini alan Osmanlı Devleti ve "Türk" imgeleminin, kimi zaman düşmanca önyargılarla, kimi zamansa imrenme ve hayranlık uyandıran idari ve özellikle askeri disiplinle yan yana ele alındığı söylenebilir. Eser, 1450-1750 tarihleri arasındaki bir kesit üzerinden, Batı'nın önyargı ve perspektifinin tarihsel serüveninin anlaşılabilmesi açısından değerli olduğu kadar, Batılı düşünürlerin zihin dünyalarındaki Osmanlı gerçekliğinin değerlendirilmesi açısından da ilgi çekici bir görüntü sunmaktadır.

Kaynakça

- Aristotle (1995). *Politics*. trans. C.D.C Reeve. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Heredotos (2017). *Tarih*. çev. M. Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Huntington, Samuel (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. M. Turhan & C. Soydemir. İstanbul: Okuyanus Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem (2022). *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Machiavelli (1994). *Prens*. çev. N. Güvenç. İstanbul: Anahtar Kitaplar.